

Невена ГАВАЗОВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“)
Nevena GAVAZOVA (“St Cyril and St Methodius” University of Veliko Tarnovo,
Bulgaria)

КНИГАТА „ЛЕСТВИЦА” И „ЖИТИЕ НА СВ. ИЛАРИОН, ЕПИСКОП МЪГЛЕНСКИ” ОТ ТЪРНОВСКИЯ ПАТРИАРХ СВ. ЕВТИМИЙ

THE BOOK “LESTVITSA” AND THE “PASSIONAL OF ST. BISHOP ILARION OF MAGLEN” BY ST. PATRIARCH EUTHYMIUS OF TARNOVO

A testimony of the main processes and tendencies in the development of our medieval theological literature is the presence of important texts in the sacral homeland treasure house found in the original works of the Old Bulgarian writers. Quotations, analogies, and reminiscences from the ascetic book “Lestvitsa” by the reverend John of Sinai were registered in the works written in the Teodosius literary circle and the School of St. Euthymius. With the observations on the “Passional of St. Bishop Ilarion of Maglen” continues the work for discovering the influence of this reading, so important for the adherents of Hesychasm, on the literary production and the spiritual life in Bulgaria during the 14th century.

The repeated references to “Lestvitsa” in the original parts of the “Passional of St. Bishop Ilarion of Maglen” reflect the entire concept of St. Euthymius of Tarnovo for the strengthening of the respect towards the saint in conformity with the aesthetical points of view and worldly attitudes and experience in the Hesychasts’ spiritual brotherhood. Proofs of the continuity in this respect are the comparisons with the other works of the same man of letters and with the texts of the Hesychastic writers from the Sinaites and Teodosius spiritual circle.

Keywords: passional, agiography, “Lestvitsa”, sacredness, metatext, intertext, Hesychasm, monkhood.

За основни процеси и тенденции в развоя на средновековната ни богословска книжнина свидетелства присъствието на важни текстове из светоотческата съкровищница в оригиналното творчество на старобългарските писатели. Цитати (преки и непреки), аналогии и реминисценции от аскетическата книга *Лествица*¹ на преп. Йоан Синайски се регистрират в произведенията, писани в Теодосиевия книжовен кръг и Евтимиевата школа². В тази връзка с наблюденията върху *Житие на св. Иларион Мъгленски*³ продължава работата по установяване на влиянието на това основно за подвижниците исихасти четиво върху книжовната продукция и духовния живот в България през XIV век.

Като литературен източник на св. Евтимий относно пренията на епископ Иларион в защита на Православието се посочва *Догматическо всеоръжие* на Евтимий Зигавин⁴. Образът на добрия пастир обаче авторът изгражда въз основа на *Лествицата* и *Слово към пастиря*⁵. Това се вижда от посочените по-долу интертекстуални връзки⁶ със словата на преп. Йоан Синайски, които онагледяват Евтимиевото отношение към светеца и светостта. Характерът на отпратките свидетелства за отлично познаване на монашеското ръководство⁷ – не само като текст, но и от личен опит и светоусещане.

Първата група позовавания се отнася до житейския избор и началните монашески години на праведника. Връзките с патристическия текст илюстрират степента на духовно израстване. На *принципа на свободното диалогизиране*⁸ авторът реализира това като описва подвиг, духовно състояние или действие на Божията благодат чрез освещаващия се подвижник.

В началния разказ за житейския избор на праведника и встъпването в монашеското поприще (*роудител и миръ оставль. къ иночьскомоу притече житіѣ* – Калужняцки 2011: 110) указанието в съответствие с лествичните правила е свързано с отстраняването от света и нестежанието⁹ според първите три стъпала на духовната стълбица¹⁰. Като следствие от мотива на праведника – в името на Бога да пристъпи към такъв начин на живот се посочва послушническата му деятелност: *начлствуюжщюмоу свож о Господи прѣклони выж и, власы оуво штемь, аггелскимь прочее одѣа с въразомь.* (Калужняцки 2011: 110). Аналогично, чрез същия пластически детайл (*прѣклони выж / выж прѣкло-нь*) е изразено свидетелството на монах Даниил Раитски за преп. Йоан Лествичник: *выж прѣкло-нь и въвѣривь. блгополѣчнѣ оучителю. въ безвѣднѣ наставлени, тшкж пжчинж прѣбити расматрѣж добрѣ* (*Житие на преп. Йоан Лествичник*, Рил. 3/10, 6а-б). Вторият елемент, върху който тук насочва вниманието св. Евтимий, е обличането в ангелски образ като следствие на пълното подчинение. Монашеското устройство е подобно на това на безтелесните същества според преп. Йоан Синайски: *Инокъ ѣ, чинъ и вѣтроуіе вестѣлеснѣ* (Рил. 3/10, 1:4, 10а), а безмълвникът се определя като земен ангел¹¹: *Безмълв-никъ ѣтъ, шѣразъ аггловъ земныи* (Рил. 3/10, 27:17, 181а). Така се описва и състоянието на св. Йоан Лествичник: *сице съвършенѣ положѣ въ себе, тако бесловѣснж нѣкж и въз хотѣнїа дшж имѣти. и естествонаго своства измѣненж въсѣбо* (*Житие на преп. Йоан Лествичник*, Рил. 3/10, 5б).

Затваряйки кръговата композиция при изграждане образа на праведника в исихастки стил, съгласно *ефекта на тематичното ехо*¹² св. Евтимий се връща към темата за ангелското житие и в самия край на заключението¹³. Там вече съвдворяването с безплътните ликове се посочва като признак за святост: *тѣмже нынѣ съ аггелскимь въдварѣши с ликостанїи* (Калужняцки 2011: 129). Осъществяването на човешката личност в земния живот е богоуподобяване (*обожение / θεωσις*¹⁴), възхождане в пределите на Горния Йерусалим – обещаното място на праведниците. То, по думите на св. Йоан Лествичник, е навлизане в богословието и в неизречимите тайни на боговидението (*въ адѣ нѣгдѣ съпогрѣбаши с и съходиши, блгословіа гл и неизреченнымъ таинствомъ* – Рил. 3/10, 223а. Слово XV) и присъединяване към десностоящите, към числото на Божиите избраници (*идеже и на нѣси одѣснж сїи сѣдшъ* – Рил. 3/10, 223б. Слово XV). Заключителното обръщение на Синайския игумен към истинския пастир (*шѣ нѣсныи ходче / ѿ оубраводрѣе* – Рил. 3/10, 224а. Слово XV) потвърждава превисокото положение на наставника и състоянието му на пълнота в Бога.

Подобно на това е и указанието в текста за живота на подвижника Иларион в послушническото деяние: *въ вѣсемь своемоу покарѣ с штцоу и до конца свож штсѣца вол и въсѣкж съ оуервдїем' проход слоужкж* (Калужняцки 2011: 110). И тук се вижда съответствие с лествичните правила: пълното подчинение на наставника и цялостното

откриване на душата пред него (послушаніе естѣ, ѿвръженіе дѣш свое до конца – Рил. 3/10, 4:3, 25б) водят до погребването на страстната воля¹⁵ и възстановяване дара на смирението, необходимо за усърдното изпълнение на Божиите заповеди¹⁶ (послѣшаніе ѣ, гробѣ хотѣніа (θελήσεως) и вѣстаніе смѣреніа – Рил. 3/10, 4:3, 26а)¹⁷. Така постепенно се пресича действието на страстите, които заместват свободната воля и правят човека немошен за богоугоден живот¹⁸. Тази подвижническата деятелност св. Йоан Синайски свързва с духовната борба още в началните разяснения на четвъртото лествично стъпало¹⁹.

Отричането от себе си е личен избор, който изисква възлагане на душата изцяло на Бога в лицето на безстрастен духовен ръководител²⁰, който поема върху себе си отговорността за чуждите грехове в рамките на послушанието²¹. В тази връзка Търновският патриарх не пропуска да отбележи, че св. Иларион пребивава под молитвения покров на своя духовен отец, който го насочва към пастирското служение преди отхождането си от земните: сице оубо доушевномуи того прозорѣ окомъ н, разоумѣвъ благодѣтъ иже ѿт бога томоу дати с хотѣж, молѣше с неискоушеноу томоу до конца прѣбвѣти (Калужняцки 2011: 110-111). Подобно и св. Йоан Лествичник, та же своего ѡ гѣ ѡчителѣ по ѡт-мь лѣтѣ, такоже нѣкоего мѣтвника и застѣпника къ вышнемуѡ црю прѣпославѣ. исходитѣ и тѣ ѡржкамъ нос великаго мѣтвны тако ѡржжіа силна къ низложенію тврьдѣ на безмѣвѣа пѣприце (Житие на преп. Йоан Лествичник, Рил. 3/10, 5б). За Христовите воители шлем на спасението²² е молитвеният покров на настоятеля: имѣ же и на главѣ шлѣм' спѣсѣніа, настѡщаго мѣтвны покровѣ (Рил. 3/10, 4:2, 25б)²³. Това е важен елемент в процеса на придобиване на практическите добродетели и необходимо условие за духовно напредване.

Чрез първата поредица от позовавания св. Евтимий обхваща основни аспекти из послушническата деятелност и попълва обзора на началните години от монашеството на подвижника.

Следващата група аналогии се отнася до качествата и уменията на наставника и характера на неговите подвизи, които са основание според преп. Йоан Синайски Господ да повери на истинския подвижник словесните овце: тѣмже ти и гѣ братнее наставленіе тако непоколѣвимѡ вѣвѣри (Рил. 3/10, 221б. Слово XV).

Смирението е посочено като основна добродетел, необходима в процеса на духовно ръководство: вѣржченое ѿт бога томоу прочее съблюдааше стадо, смѣрѣ себе въ всемъ братїи (Калужняцки 2011: 111). Личният пример на пастиря се изразява по такъв начин: в дух на крайно смирение да овладява състоянията на подчинените (и показвати тѣмъ ѡбразѣ смѣреніа конечнаго длѣжни есмь – Рил. 3/10, 217а. Слово XIII:14) и да пази повереното му стадо²⁴. Св. Евтимий изброява подвизите на еп. Иларион като средства за постигане на смирение: и себе вѣсѣмъ ѡбразомѣ прѣдлага, постомъ и вѣдѣнїемъ и вѣснощными стоанїи себе оудржча и слѣзны на вѣсѣкѣ ношѣ пролива истѣвники (Калужняцки 2011: 111). Резултат на истинското смирение е свидетелството, че подвижничествият се не отдава значение на своите трудове, а на действието на Божията благодат: нѣ Иларїонѣ никако же сили оуслажда с вѣ, смѣренїемъ же паче Христовомъ себе ѡложь, не намъ, господи, не намъ, нѣ имени твоемоу даждь слава (Калужняцки 2011: 111). Такова е и светоотеческото напомняне към наставника в *Слово към пастиря*: ѣда како ѡ приходѣщї

вѣры а не ѿ нашеж чистоты, влѣтъ множайшаа дѣствовати нами зсмютри (Рил. 3/10, 212б, Слово XI:5). Благодатната и преобразяващата душите проповед е от Светия Дух²⁵ – самият Иларион по вътрешно убеждение твърди в прието с манихеите, че говори не от себе си, а от Свещ. Евангелие: и азъ оубо не ѿт себе имамъ глаголати, нж ѿт Христова евангѣліа (Калужняцки 2011: 113). Подобно е свидетелството на монах Йоан Раитски за св. Синайски игумен: и свѣдѣтеле оубо дѣховныйъ его ѿглашеніемъ мнози. елици тѣмъ и спѣшошъ с и ннѣ спѣат с (Житие на преп. Йоан Лествичник, Рил. 3/10, 8б).

Тези качества на наставника са посочени във връзка основни негови задължения. В текста на житието те се оценяват чрез авторовите коментари към вградените поучения и полемически слова²⁶.

Евтимиеви оценки към приетата и отеческите беседи на Мъгленския епископ се регистрират във връзка с дълга на добрый словесныхъ швецъ Христоваѣхъ пастырь (Калужняцки 2011: 113) да проповядва. Поучителното слово св. Йоан Лествичник сравнява с пастирската свирка, от която повече от всичко се бои вълкът: ничтоже во вѣитъ с вълкътъ, такоже звизаніа пастырскаго ѿглашеніа (Рил. 3/10, 211а, Слово VIII:2)²⁷. То е средство, което използва наставникът в борбата за спасение на повереното му Христово стадо. При въдворяването на епископския престол е първото публично поучение, в което Иларион поучи же тѣхъ прилежнѣ правыж дръжати с вѣры (Калужняцки 2011: 112); оуч и оутвържда тѣхъ православныж дръжати с вѣры (Калужняцки 2011: 113). Наставникът е длъжен да поучава чедата си да пазят православната вяра и светите догмати и според Синайския игумен: вѣры безсѣртны и велѣній блгочестивыхъ прѣже въсѣхъ наследіе стеномъ оставлѣти. тако да не тѣчїж сны, нж и вѣкы твож гви, пжтемъ православіа приведеши (Рил. 3/10, 220а, Слово XIV:9)²⁸. В заключителната молитва към светеца св. Евтимий отново се връща към този въпрос: црковное направи испаніе, съпостражди тгвтамъ нашимъ (Калужняцки 2011: 129). Той подхваща и доразвива в духа на алегорическата образност светоотеческата мисъл за силата на наставниковото слово като изправително средство в духовната бран. Тук проповедта е също свидетелство за действието на Божията благодат по молитвите на светеца: прашеж мждрыхъ ти словесъ вълкы нечестїа ѿтжени, съпшестатныхъ навѣты такоже плѣвель развѣй твожъ благодѣти вѣтромъ (Калужняцки 2011: 128-129).

Разгърнатата авторова оценка на уменията на духовния пастир да наставлява и ръководи монашеската общност е обособена като самостоятелна семантична цялост от сходни речеви структури с повтарящи се елементи: множество же много иншкъ въ ней събравъ, правила и оуставы ѿтческы тѣмъ прѣдасть и сам же, чстаа прихожденїа к нимъ твор, присно оучаше и наказовааше ихъ иншчскыхъ дръжати с подвигъ (Калужняцки 2011: 125); растж и прѣспѣва по возѣ въ вѣсѣхъ блгочестїа догматѡхъ, оуч и наказоу въс иже под нимъ люди блгочестивыхъ дръжати с велѣній (Калужняцки 2011: 126); сице свой оукраси прѣстоль и сице свое оупасе стадо, такоже ѡтнжд не имѣти скврѣны или враскы (Калужняцки 2011: 126); прѣдреченное же иншчское оно състоанїе, доврѣ направлѣемо и водимо добрыимъ пастыремъ, растѣше, прѣспѣва въ славж возїж (Калужняцки 2011: 126). До успението си подвижникът душеспасително обгрижва повереното му стадо, а когато предусеща края на земния си път, събира монашеската общност за последни наставле-

ния²⁹: свое еже къ Господоу шѣхожденіе разоумѣ. И въсе оно иншчское мншжество съзвавъ, прилежнѣ наказа (Калужняцки 2011: 126); сице тѣх' оутвърди и наказа доволно и, миръ тѣмъ дав' и въсемоу стадоу, блаженыимъ оуснж съномъ. (Калужняцки 2011: 126-127). В житието на преп. Йоан Лествичник същият момент е предаден в стегната форма като част от поетическия паралел на наставника с Моисей: и скончаваетъ видимаго житіа конецъ въ наставленіи іѣлтѣскыи мнѣ (Житие на преп. Йоан Лествичник, Рил. 3/10, 86).

Св. Евтимий нееднократно споменава резултатите от благодѣти и силѣ, исхождѣи изъ оустъ истиннаго пастырѣ (Калужняцки 2011: 117). Като следствие от неговите духовни трудове много от еретиците се присъединяват към избраното Божие стадо: пристѣпши къ съвѣрнѣи црѣкви и избранномоу съчеташ с стадоу. видѣв' же сіа православныхъ съвѣрѣ, неизглаголаннож радъваахъ с радостѣж и богови и своемоу архіереѣ непрѣстанна въздаваахъ благодареніа тѣликихъ доушъ приобрѣтеніи (Калужняцки 2011: 118). Борбата за спасение на човешки души мотивира пастирското поведение. Тя е израз на деятельното човеколюбие и жертвената любов на наставника, които според светоотеческото слово подтикват към покаяние неговите подчинени за придобиване на непреходните богатства в преходния свят: ничтоже тако ѡ ба дарѣ ѡ на бл҃гопріѣтенѣ ѣ, такъ еже дѣш словесны томоу покааніемъ приносити. весь мирѣ дѣши недостоннѣ. ѡв' во мимоходитѣ, ѡваже нетлѣнна ѣ и прѣбываетѣ (Рил. 3/10, 217б, Слово XIII:18). В тази връзка поредица оценъчни определения за Иларион в разказа за пренасяне на мощите му в Търново свидетелстват за неговата святост: въсебѣхъ въ любить и въсебѣмъ себе прѣдлагаетѣ и, такоже живѣ, въсебѣмъ себе подаетѣ (Калужняцки 2011: 128); въсебѣ въсебѣмъ подаетѣ, да въсе приобрѣтѣ (Калужняцки 2011: 128)³⁰.

Духовното застъпничество според св. Йоан Лествичник е жертва, която пастирят трябва да принася пред Бога непорочно: тѣмже не влажи йже имѣніа ѡ блажене, нж йже ѡвѣцъ словесны хѣви приносцихѣ:- Непорочно въсебѣженіе твори, ѣлма нѣчесоже себе ползвалѣ еси (Рил. 3/10, 217б, Слово XIV:1). В тази връзка двукратно в текста на житието се поставя темата за безкръвното мъченичество – както по повод на борбите с еретиците (и мъченикъ безъ кръвѣ Иларіонѣ показовааше с произволеніемъ – Калужняцки 2011: 119), така и в заключителната молитва към светеца (и безъ кръви показал с еси мъченикъ – Калужняцки 2011: 129). С това се потвърждава светоотеческото слово, че тези, които са последвали Христос, ще се спасят, но наградата ще бъде дадена на послужилите в Господа за тяхното спасение: тако оубо спасти с мншѣмъ произволѣжцимъ поблаше, мѣѣда же, имже спсѣніе вы ѡ гѣ (Рил. 3/10, 218а, Слово XIV:2).

Ето и поредните Евтимиеви доказателства за умножаване на спасяващите се като следствие от борбата на възприемника, който събира Христовото стадо: оусръдно къ свѣтѣи и съвѣрнѣи пристѣпши црѣкви и, чѣстномоу тѣлоу Господню и кръви вѣрнѣ причистивше с, избранномоу съчеташ с стадоу. И выетѣ прочее едино стадо и единъ пастырѣ (Калужняцки 2011: 125); и вѣ вѣдѣти мншжще с православныхъ мншжество (Калужняцки 2011: 125); сице оубо православныхъ възнесе с рогѣ (Калужняцки 2011: 126); благочѣтѣи приемшж сѣм (Калужняцки 2011: 126). Така наставникът живее в подвига на духовното застъпничество и понася върху себе си бремето на ближния по подражание на Христос³¹.

В заключителното поучение св. Евтимий приканва клириците да подражават на духовния пастир Иларион: *подражаніѣ себе ѡтцоу, тако да и мы ѡтци вѣдемь. Възрєвноуемь того житіѣ, тако да и мѣздѣж достойнѣ въспрїимемь. Сѣло во въ сласть прїиметь, аще томоу ревнителїѣ вѣдемь и того възрєвноуемь стѡпамь* (Калужняцки 2011: 128). Същата светоотеческа мисъл намираме формулирана в Лествичниковото слово: *исправленїѡмѣ оубо дѣховныйѣ ѡцѣ послѣшанїѣ, оуби и дѣшѣ къ ревности възвоужаеть. Ѣчително еже послѣшанїѣ, къ подражанїю ревнител наставлѣти обыче* (Рил. 3/10, 26:135, 167a-167b)³². Афористичното авторово обобщение в агиографския текст е, че Бог се радва на стремежа към добродетелта: *ничьсѡмоу же иномоу тако радѣет с вогѣ, такоже егда кого видить о добродѣтели тѣшѣща с даже до сѣмрѣти* (Калужняцки 2011: 128). Темата е разгърната в молитвата към светеца с изказването на факта от духовната действителност за ширенето на Божиите дарове чрез подтикване към ревност по Бога: *и къ ревности нас повѣрѣет* мнѡгыѣ ти подвигѣ (Калужняцки 2011: 129).

Множеството свидетелства за действието на благодатта както приживе на Иларион, така и след неговото успение са повод за размислите на агиографа относно светостта като духовно състояние и благодатните проявления чрез мощите на светиите³³: *чѣстна кв въ истинѣж сѣмрѣть свѣтѣхъ Бѡгѣ, нѣж по сѣмрѣти славоѣ неизглаголанноѣ, и не тѣчїѣж доухѣ ихъ въ небесныхъ свѣтлѡстєхъ оупокѡи, нѣж тѣлєса ихъ на зємни прослави и чюдєсємь благодѣтї тѣмь дарѡва* (Калужняцки 2011: 128). Във вид на сентенция е изказано това съборно определение за светиите³⁴ и в заключителната молитва към светеца: *тѡко живѣ по сѣмрѣти бываєши* (Калужняцки 2011: 129). В светоотеческата литература проявления на благодатни Божиите дарове чрез подвижника указват за ангелоподобно състояние на психофизическа чистота и безстрастие. То се нарича още *въскрїніѣ дѣши прѣбѣжє тѣлєсе* (Рил. 3/10, 29:4, 198a) и *начло во ѣ ѡкѡгаѡ възскрїніѡ и неплѣніѡ тѣлєннѣ* (Рил. 3/10, 29:7, 198a-198b). Самото състояние на безстрастната душа се описва като *вопѣл* – предзнаване на отхождането от земните и предвкушване на бъдещото вечно пребивалище: *когда прїидѣж и гавл с лицѣ ѡбїїю. не трѣп во прочєє желанїѡ дѣїство. нѣж ишѣж добротѣж же прѣбѣжє кама ми далѣ еси* (Рил. 3/10, 29:11, 199b). Очевидно св. Евтимий отлично познава учението на църковните учители (и конкретно в синтеза му от св. Синайски игумен) за връзката на освещаването и светостта в сотирологичен план.

В молитвения диалог в химнографски стил с функция на възхвала на светеца повторно са изброени пастирските качества и подвизи. Те са посочени като свидетелства за непоколебима вяра и стремеж към Бога и в съгласие с апостолското указание³⁵ са в основата на светоотеческото разбиране за подражанието на светиите³⁶. Първият авторов акцент е върху дръзновението на Божиите угодници и застъпничеството за отправящите молитви към тях: *ниѣ дръзновенїѣ къ боѡу, съвѣшыє назирѡй нас, и вѡ нынѣ, раздрѣшьшєм с зрѣцѡломь и гаданїѡмь, чистѣ зриши свѣтѣ трѡїцѣж* (Калужняцки 2011: 128). Истинският пастир според Лествичниковото слово е способен да изиска (на последния, Страшния съд) духовните си чеда: *пастырь въ истинѣж ѣ, ѣже погывѣш словєсны ѡцє незлѡбїемь, свѡнѣж тѣшанїемь и мїлѣвѣж възыскати (ἀναζητησαί) и исправити мѡгыи* (Рил. 3/10, 205b, Слово I:1). Разяснена е и връзката на пребиваващите на полето на

духовната бран с Божиите приятели (светиите): *такоже иже лице црѣво видѣвши. и того себѣ друга оустроивши. и слѣгы его въс мождтѣ прочее и невѣдомыѣ еиѣ или и врагы аще и восхотѣтѣ съпривести и того славы насладити с. сице и ѡ стѣхъ раздѣлѣво. Сѣвършенѣшиж другы и стыдтѣ с другѣи и послушаждтѣ. равно же и принждждтѣ с ѡ нѣѡ Добро стждати дрѣгы, оуины другы. никто же во тако съпоспѣшждствоуетѣ налѣ къ добродѣтелиѡ Повѣда ли нѣкто ѡ бѣолюбныѣ. тако въсегда оубо паче же въ молевниѣ и влчныихѣ празникѡ. бѣъ своиѣгъ ѣгодникомѣ дары въжддетѣ.* (Рил. 3/10, 207б-208а, Слово III:2).

Заради отвоюваните в ратното дело добродетели Пастиреначалникът Христос отрежда на подвижника позицията да покрива чужди грехове и да отговаря за тях като за свои³⁷ в условията на духовното наставничество (тѣмже ти и гѣ вратнеѣ наставленіе тако непоколѣбилиѣ въѣрѣи – Рил. 3/10, 221б. Слово XV). Така още приживе (във време на освещаването) придобива дрѣзновение пред лицето Господне в дара на молитвата. Проявленията на Божията благодат продължават и след успението³⁸: *огради ѣ благодѣтѣж, даннож ти ѡт пастырѣначалника спаса Христа* (Калужняцки 2011: 128). Благодатното действие според отеческото благословение (къ твои прїидѣ въсходѣ. възрѣвѣ на нѣѡ, пакы во слова ѡвразъ на слово възвозжд. влвиегъ оученикы на – Рил. 3/10, 223б. Слово XV) и по молитвите на безстрастните Божии угодници (на горѣ вестѣтїа въздыде – Рил. 3/10, 222а. Слово XV) утвърждава в доброделта³⁹ трѣгналите по пътя на спасението.

В края на молитвения диалог в откровено признание св. Евтимий се връща към въпроса за тежкото бреме на настоятеля: *въси прѣдстателства врѣм елико тждко* (Калужняцки 2011: 129). Не само от светоотеческия текст, но и от личен опит той съзнава високата отговорност на поелия ръководството над човешки души – *въси на нь тако начлошвразныи швразъ*⁴⁰ *зрѣтѣ. и таже ѡ негѡ глѣмаа въ оуставѣ и законѣ въмѣнждтѣ* (Рил. 3/10, 209а, Слово V:4).

Приносителите на добрия пастир се изброяват конкретно по аналогия на завършека в Лествичниковото *Слово към пастиря*, където добродетелите на наставника се посочват на фона на библейската образност. Мъгленският епископ е съхранил Христовото стадо невредимо от дяволските коварства: *съхрани стадо наше ѡт въсѣхъ съпротивнаго къзней ненавѣтно* (Калужняцки 2011: 128). Това преп. Йоан Лествичник изтъква като достойна проява на пастирското изкуство чрез асоциативни препратки и алегорически паралели със старозаветни и новозаветни личности и събития⁴¹: *и повѣдител и ѣделѣнники жезломѣ своиѣгъ и хждожждствомѣ пастырѣскимѣгъ сътворилѣ еси. въс же гонцѣ въслѣдѣ ихѣ, до конца подавилѣ еси* (Рил. 3/10, 221б, Слово XV).

Не само с молитва и с думи, но и с личен пример наставлява и направлява пастирят на словесните овце: *въси вѡ добрѣ правити и направлѣти, аще хоцѣши, нас и въ пристанище вождїихъ хотѣнїи окрѣмити* (Калужняцки 2011: 129). Личният опит във вярата е наложителен в духовното ръководство⁴² от етапа на придобиване на практическите добродетели (напр.: *простѣмѣгъ оубо въсѣбѣскы другѣгъ къ дрѣгѣ быти шѣгѣоучѣи, себѣ швразъ прѣблагѣ. мждрѣмѣ же ѣбло къ въсомѣгъ* – Рил. 3/10, 214а-214б. Слово XII:9) до безстрастието и боговидението⁴³ (*и самого ѡгнѣ бѣжїа и шѣлака чистоты. въсѣбкѣгъ пламенѣгъ погашаждѣго видѣнїе, искѣсомѣгъ въсѣмѣгъ подалѣ еси* – Рил. 3/10, 221б. Слово XV). Никой не може да провиди тежестта на конкретно духовно явление, ако сам не го е изживял

и съответно – не може да напъти правилно в ситуация на изпитание търсещите Божи-ята воля⁴⁴: вѣсѣхъ въ сиѣхъ имаши искоуѣсъ, вѣсѣѣ трѣтѣна подлѣ еси ради Христовы црѣкве (Калужняцки 2011: 129).

Заради добрия подвиг в стремежа към Бога съобразно личностните си качества на духовен пастир, ревнител и крепител на вярата св. Иларион получава венеца на правдата. Диалогичната похвала завършва с авторово обобщение за смисъла на временното земно пребиваване като подготовка за живота в Царството небесно: добрыиѣхъ подвигомъ подвижалъ с еси, теченіе скончаль еси и вѣрѣхъ съвлюдалъ еси (Калужняцки 2011: 129). Така св. Евтимий похвалява земния подвиг на св. Иларион и изразява вяра в неговото небесно застъпничество. Подобен завършек намираме и в молитвения диалог на преп. Йоан Лествичник с наставника в края на *Слово към пастиря*: паче же и еше и нинѣ варѣши и прѣводиши вѣсѣхъ на. на самыи върхъхъ вѣстекъхъ прѣбны лѣствицѣхъ, и приедини въ любви. любовь же естъ бѣ (Рил. 3/10, 221б. Слово XV).

Повтарящите се препратки към Лествицата в оригиналните части на Евтимиевия агиографски текст (главно в началните сюжетни рубрики и в реторическото заключение) отразяват цялостната концепция в делото на Търновския патриарх по утвърждаване почитта към св. Иларион Мъгленски в съгласие с естетическите възгледи и житейската позиция и опит в исихасткото духовно братство. За последователност в това отношение свидетелстват паралелите с останалите произведения на същия книжовник и с текстовете на писателите исихасти от Синаитовия и Теодосиевия духовен кръг.

БЕЛЕЖКИ

¹ Цитираните места от *Лествицата* са по новия български (Евтимиев) превод (НБП) от XIV век по Рил. 3/10. Класификация на преводите вж. в: Мострова 1991: 72; вж. подр. в: Кенанов 2008: 91; Кенанов 2010: 114-115; Мострова 1983: 402-413; Попова 2007-2008: 7-34.

² Вж. Кенанов 1987: 121-126; Кенанов 1999; Кенанов 2000; Кенанов 2002; Кенанов 2013; Гавазова 2013-а: 471-488; 398-426; Гавазова 2013-б: 202-228; Гавазова 2013-в: 591-612; Гавазова 2013-г: 391-408 и др.

³ Цитатите са по изданието на житието в: Калужняцки 2011: 109-129. За сравнение се ползва изданието по Загребския панегирик на Владислав Граматик в: Daničić 1869: 65-85.

⁴ Кенанов 1999: 201, 207, 226; СБЛ-IV 1986: 532.

⁵ Така е напр. и в *Житие на св. Петка* от св. Евтимий Търновски, *Похвално слово за св. Евтимий* от Григорий Цамблак. – вж. Кенанов 1987: 125-126; Кенанов 1999: 31-62; Кенанов 2000: 57-70; Кенанов 2013: 180-181; Гавазова 2013-в: 591-612.

⁶ За *интертекст* и *метатекст* вж. подр. в Кенанов 2013: 142-143.

⁷ Вж. и Кенанов 2013: 181.

⁸ При *принципа на свободното диалогизиране* се разчита на това, че доказателственият материал е познат на аудиторията като практика, книжовна подготвеност и духовен опит и не е необходимо да се посочват точни цитати с указване на данни за автора и произведението, от което се цитира – в начина на живот в исихастката школа се е наложил моделът на поведение и световъзприемане, който е отразен в текста с конкретна терминология и специфика на изразяване.

⁹ Вж. определение на термина в: Харалампиев 2013: 159. За позоваванията на *Лествицата* във връзка с нестезанието вж. и в *Житие на св. Ромил Видински* от монах Григорий Доброписец. – В: Кенанов 2013: 154-155.

¹⁰ Вж. херменевтичните и текстологични анализи на първите три слова от книгата *Лествица* в: Кенанов 2013: 182-247.

¹¹ Лествичниковото описание на духовното състояние на безмълвника като „земен ангел“ е възприето от св. Евтимий и в *Житие на св. Петка Търновска* (вж. Кенанов 2013: 168-169). Иисусни чинь и земьныи аггль е наречен и преп. Теодосий Търновски от Константинополския патриарх Калист (вж. Гавазова 2013-б, 212-213).

¹² За ефект на тематичното ехо и принцип на тематичното завръщане вж. в: Гавазова 2012: 125, 137; Кенанов 2013: 355.

¹³ Характерно за този агиографски текст е повторението на позоваванията в примерите из живота на св. Иларион в повествователните сюжетни рубрики (т. е. от гл. т. на житейския му път) и в реторическото заключение (като възхвала на делата, чрез които е постигнал обожение).

¹⁴ Определение на термина вж. в: Харалампиев 2013: 141, бел. 1.

¹⁵ За разликата между страстната воля и свободната воля вж. в: Кенанов 2013: 256.

¹⁶ Помазанский 1992: 114-115.

¹⁷ Вж. подр. в: Кенанов 2013: 260-263.

¹⁸ Т.е. човек, подвластен на страстите, губи способността чрез свободната си воля да познава Божията воля и да я реализира на дело. – Вж. Помазанский 1992: 114-115. За деянието (аскезата) в подвижничеството вж. в Кенанов 2013: 252, бел. 20.

¹⁹ Вж. подр. в: Кенанов 2013: 253.

²⁰ За безстрастието на наставника вж. в: Кенанов 2013: 375-392.

²¹ Кенанов 2013: 268-269.

²² Ис. 59:17 (*Всички справки и цитати от Библията са по изданието на Св. Синод от 1982 г.*).

²³ За молитвения покров на настоятеля вж. в: Кенанов 2013: 259, 298. Различни аспекти на пастирското молитвено застъпничество преп. Йоан Лествичник разяснява и в *Слово към пастиря*. – вж. Кенанов 2013: 352-394.

²⁴ Различни аспекти на пазене на стадото са посочени във вид на казуси с авторови разяснения в *Слово към пастиря*. – вж. Кенанов 2013: 352-394.

²⁵ Вж. Деян. 2:1-4.

²⁶ За интертекстуалната връзка на тези части от *Житието на св. Иларион Мъгленски с Догматическо всеоръжие* на Евтимий Зигавин вж. подр. в: Кенанов 1999: 201, 207, 226; СБЛ-IV 1986: 532.

²⁷ Срв. “Похвално слово за св. Евтимий Търновски”: Ня кротко оубо зр нашъ пастьрь, тихо же оустнѣ дѣвиж и сощенья д/оу/ха оглашаж стадо, въ єдино събврати с сътворѣши, и прѣчче нерасходно бѣше, и хрома на равноу нос съдѣлѣваше не остаати. – По: Русев 1971: 182. Вж.: Кенанов 1999: 55; Кенанов 2000: 65.

²⁸ На същия текст от *Лествицата* се основава и св. Калист, патриарх Константинополски в *Житието на преп. Теодосий Търновски*, когато става въпрос за защита на вярата в борбата с еретическите учения. – Вж. в Гавазова 2013-б: 219-220. Подобни интертекстуални връзки са още едно доказателство за духовното единство в Синаитовата и Теодосиевата исихастка общност и строгото придържане на монасите към лествичните предписания. – Вж. и Кенанов 2010-а: 9-20; Гавазова 2013-б: 202-203, 214-219.

²⁹ Така е и в *Житие на преп. Теодосий Търновски*. – Гавазова 2013-б: 225-226.

³⁰ Свободно предаден пасаж от Надгробно слово на св. Василий Велики от св. Григорий Богослов. Така и в „Пространно житие на св. Методий“ – Вж. в: СБЛ-IV 1986: 77, „Похвално слово за епископ Йоан Поливотски“ от св. Патриарх Евтимий – Вж. Калужняцки 2011: 209.

³¹ Агнецьт Божи, Който „пое върху Си греха на света“ (Йоан 1:29). Преп. Йоан Лествичник сравнява истинския пастир с Христос, който заради любов бе разпнат (по Евр. 13:20): пастырь истиннаго, покажетъ любовь, любовь во ради пастырь распт с. (Лествица 1647, л. 274б. V:5). Григорий Цамблак в „Похвално слово за Евтимий“ също акцентира на тази основна за пастиря добродетел. – Вж. в: Кенанов 1987: 125-126; Кенанов 1999: 34; Кенанов 2000: 67.

³² Тази мисъл на преп. Йоан Синайски е тълкувание на думите на св. ап. Павел: „Помнете вашите наставници, които са ви проповядвали словото Божие, и, като имате пред очи свършека на техния живот, подражайте на вярата им” (Евр. 13:7). Тя присъства в уводната част на всеки агиографски текст.

³³ Вж. и Ризос 1993: 67-69.

³⁴ Вж. Ризос 1993: 49.

³⁵ В Евр. 13:7.

³⁶ Вж. в: Кенанов 2013: 290.

³⁷ Вж. подр. Кенанов 2013: 378-379.

³⁸ Вж. Ризос 1993: 49-50.

³⁹ Срв. „Похвално слово за св. Евтимий Търновски” (Русев 1971: 183-185; вж. и: Кенанов 1999: 55; Кенанов 2000: 65.

⁴⁰ Образец / пример за подражание (и лекар на скрити недъзи) е и св. Йоан Синайски според житието му от монах Даниил Раитски: *εὐκὸν γὰρ οὐκὸν καὶ ὠφραζτὴν καὶ ἰατρὸν ἄνευθενον* (Рил. 3/10, 76), такъв е и самият св. Евтимий Търновски според Григорий Цамблак в “Похвално слово за св. Евтимий” (Русев 1971: 176-178). – Вж.: Кенанов 2000: 64; Кенанов 1999: 55. Св. Патриарх Евтимий в „Житие на св. Иоан Рилски” също отбелязва свойството на църковния учител с единството на думи и дела да бъде пример за следване (*началоуобразнын ѡφραζт / ἀρχέτυπον εἰκόνα*). – Вж.: Кенанов 2002: 250; Кенанов 2000: 64.

⁴¹ Вж. подр. Кенанов 2013: 393.

⁴² Вж. Кенанов 2013: 355.

⁴³ За двата етапа на лествичното изкачване вж. Кенанов 2013: 252, 375.

⁴⁴ Вж. подр. в: Гавазова 2013-а.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Калужняцки 2011: Калужняцки, Е. Съчинения на Българския Патриарх Евтимий (1375–1393). С предисловие, послесловие и приложение от Димитър Кенанов. Велико Търново: Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, Издателство “ПИК”, 2011, 109-129.

Рил. 3/10: Лествица, XIV век. Библиотека на Рилския манастир № 3/10.

Русев 1971: Русев, П., Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. София.

СБЛ-IV 1986: Стара българска литература, IV (Житиеписни творби). Съставител Кл. Иванова. София, 89-108, 531-537.

Daničić 1869: Daničić, Dj. Život Pariona episkopa Moglenskago. – In: Starine, knjiga 1, Jugoslavenska Akademija znanosti i umetnosti. Zagreb, 1869 – Rukopis Vladislava gramatika pisan godine 1469, IV, 65-85.

Κλίμαξ 1979: Κλίμαξ Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου, Ἀθήναι. ΑΣΤΗΡ.

Κλίμαξ 2002: Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου, Κλίμαξ. Ἱερά Μονή Παρακλήτου, Ὠρωπὸς Ἀττικῆς. – <<http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/climax/>>. Към 18. 01. 2011 г.

Гавазова 2012: Гавазова, Н. За дългия път към “земното небе” и мисията на наставника (“Слово към пастиря” на преп. Йоан Лествичник). – Във: Филологическият сборник, V, Тверь – Велико Търново. Тверь, 118-140.

Гавазова 2013: Гавазова, Н. За практическите добродетели в “Слово към пастиря” на преп. Йоан Лествичник. – В: Преславска книжовна школа, т. 13. Шумен, 247-265.

Гавазова 2013-а: Гавазова, Н. За житията на светните и техниа агиологичен анализ. – В: 1 in honorem. ΤΡΙΑΝΤΑΨΥΛΛΟ. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.фил. н. Христо Трендафилов. Шумен, 471-488; Теология и социум. Съвременни перспективи. Сборник с доклади от научна конференция с международно участие по случай двадесетата годишнина от основаването на Православния богословски факултет към ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Фондация „Покров Богородичен“, София, 398-426.

Гавазова 2013-б: Гавазова, Н. Подвижническите слова на преп. Йоан Синайски и „Житие на преп. Теодосий Търновски“. – Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа, 5/2012. Велико Търново: Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, 202-228.

Гавазова 2013-в: Гавазова, Н. Книгата „Лествица“ – метатекст в „Житие на св. Петка Търновска“ от св. Патриарх Евтимий. – В: Международна интернет конференция „Славянските етноси, езици и култури в съвременния свят“. По случай 10-годишнината от подписването на договора за сътрудничество между Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ и Башкирския държавен университет, гр. Уфа – февруари-март 2012 г. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 591-612; <<http://www.uni-vt.bg/pages/6307/uplft/dok-bash-8.2.pdf>> към 27.03.2013 г.

Гавазова 2013-г: Гавазова, Н. Книгата „Лествица“ – метатекст в „Житие на св. Ромил Видински“ от монах Григорий Доброписец. – В: Балканите – език, история, култура. Т. 3. Велико Търново: Издателство „ИВИС“, 391-408.

Кенанов 1987: Кенанов, Д. Йоан Лествичник и образът на Добрия пастир в „Похвално слово за Евтимий“ от Григорий Цамблак. – Литературна мисъл, 1987, № 2, 121-126.

Кенанов 1999: Кенанов, Д. Евтимиева метафрастика. Път и мисия във времето. Пловдив – Велико Търново.

Кенанов 2000: Кенанов, Д. Озареният Григорий Цамблак. По материали от Вилнюските ръкописни и старопечатни сбирки. Пловдив – Велико Търново.

Кенанов 2002: Кенанов, Д. Славянска метафрастика (с приложение на жития за св. Сава Сръбски). ИК „Жанет-45“, Изд. „ПИК“, Пловдив – Велико Търново.

Кенанов 2008: Кенанов, Д. Герман Тулупов и „Лествица Тълковна“. – В: Славистични проучвания. Велико Търново: Университетско издателство, 207-113.

Кенанов 2010: Кенанов, Д. За смесените редакции от старобългарския превод на книгата „Лествица“. – Проглас, кн. 1, 2010 (год. IX), 114-125.

Кенанов 2010-а: Кенанов, Д. Крилатият въздухоходец Теодосий Търновски. Велико Търново: Изд. „ПИК“, УИ „Св. св. Кирил и Методий“.

Кенанов 2013: Кенанов, Д., Н. Гавазова. Небето на безмълвието. Книгата „Лествица“ от св. Йоан Синайски и нейният старобългарски превод. Велико Търново: Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”.

Мострова 1983: Мострова, Т. За преславската основа на най-ранния превод на Лествицата. – В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. БАН. София, 204-213.

Мострова 1991: Мострова, Т. Към въпроса за Лествицата в славянската ръкописна традиция. – *Paleobulgarica* / Старобългаристика, №3, 1991, 70-90.

Помазанскій 1992: Помазанскій, М. Православное догматическое богословие. St. Herman of Alaska Brotherhood Press.

Попова 2007-2008: Попова, Т. Г. К вопросу о количестве славянских рукописей Лествицы Иоанна Синайского (XII–XVII вв.). – Археографски прилози, кн. 29-30, Београд, 2007-2008, 7-34.

Радченко 1898: Радченко, К. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев.

Ризос 1993: Ризос, Д. Агиология. Св. Синод на БПЦ, София.

Харалампиев 2013: Харалампиев, И. Патриарх Калист. Житие на преподобния Теодосий Търновски. Новобългарски превод. – В: Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа, 5/2012. Велико Търново: Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, 134-201.